

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

БОРТНИК ЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 94(438+477.82)«1924/1939»:355.457

КОРПУС ОХОРОНИ ПРИКОРДОННЯ НА ВОЛИНІ У 1924–1939 РР.

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Луцьк – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук
Разиграєв Олег Володимирович,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,
доцент кафедри всесвітньої історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Зайцев Олександр Юрійович,
Український католицький університет,
професор кафедри нової і
новітньої історії України;

кандидат історичних наук, доцент
Давидюк Руслана Петрівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
доцент кафедри історії України.

Захист відбудеться «7» жовтня 2015 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.03 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, ауд. 106.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а.

Автореферат розісланий « 4 » вересня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Надольська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливу роль у зовнішній політиці незалежної України відіграють розширення та зміцнення відносин із Республікою Польща. Це пояснюється не лише фактором сусідства, а й тією базою стосунків, яка склалася впродовж століть. Двостороннім відносинам була притаманна як взаємовигідна співпраця, так і конфліктність. На особливу увагу заслуговує міжвоєнний період історії українсько-польських стосунків. Попри вагомий рівень вивчення у вітчизняній та зарубіжній історіографії, він містить низку нез'ясованих питань, що породжували й породжують дискусійні моменти в сучасному двосторонньому співробітництві.

Одним із них є організація та діяльність на території тодішньої Західної Волині, що перебувала у складі Другої Речі Посполитої як Волинське воєводство, Корпусу охорони прикордоння (КОП). Ця військова структура функціонувала впродовж 1924–1939 рр. й здійснювала охорону східного кордону держави. Дослідження означеної теми дає змогу на прикладі Волині простежити реалізацію в 1920–1930-х рр. основних етапів та особливостей політики Польщі щодо охорони її східних рубежів. Цей аспект може зацікавити підрозділи Державної прикордонної служби незалежної України не лише з теоретичного, але й з практичного погляду, враховуючи неспокійну суспільно-політичну та безпекову ситуацію на східних теренах нашої держави.

Актуальність теми зумовлена й тим, що її розробка сприяє введенню до наукового обігу значної кількості неопублікованих матеріалів, які висвітлюють як організацію та діяльність Корпусу охорони прикордоння, так і окремі аспекти суспільно-політичного, соціально-економічного й культурно-релігійного розвитку міжвоєнної Волині.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах наукової теми «Соціально-економічні та політичні проблеми європейської історії» (протокол № 5 від 13 листопада 2014 р.) кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Робота є складовою частиною держбюджетної теми «Західне Полісся: історія і культура» (номер державної реєстрації 01031U000656). Дослідження виконане також в рамках наукового проекту Стипендіальної програми Польського уряду для молодих науковців (2014–2015 рр.).

Мета дослідження – проаналізувати становлення, організацію та основні напрями діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- охарактеризувати передумови виникнення Корпусу охорони прикордоння як складової частини військової системи Другої Речі Посполитої;
- висвітлити процес становлення КОП на Волині, з'ясувати нормативно-правові засади його діяльності;
- розкрити організаційну структуру та кадровий склад Корпусу охорони прикордоння у Волинському воєводстві;

– дослідити роль КОП в охороні волинської ділянки східного кордону Другої Речі Посполитої;

– показати участь Корпусу охорони прикордоння у здійсненні контролю за суспільно-політичним життям міжвоєнної Волині;

– з'ясувати зміст культурно-освітньої та соціальної роботи КОП.

Об'єктом дослідження виступає військова система Другої Речі Посполитої.

Предмет дослідження – Корпус охорони прикордоння на території міжвоєнної Волині як важлива складова частина військової системи Другої Речі Посполитої.

Хронологічні межі дисертації охоплюють 1924–1939 рр. Нижня межа зумовлена створенням Корпусу охорони прикордоння відповідно до наказу міністра військових справ Другої Речі Посполитої В. Сікорського від 12 вересня 1924 р. Верхня межа обмежена припиненням існування КОП внаслідок початку 1 вересня 1939 р. Другої світової війни. Для з'ясування передумов виникнення КОП відбувся вихід за нижню хронологічну межу дисертації (до 1918–1923 рр.).

Територіальні рамки дослідження охоплюють землі Західної Волині, які з травня 1919 р. опинилися під контролем польських військ, а після укладення 18 березня 1921 р. Ризького мирного договору увійшли до складу Другої Речі Посполитої. В адміністративному аспекті вони становили Волинське воєводство (1921–1939 рр.). Сьогодні на цій території розміщені сучасні Волинська (окрім Камінь-Каширського та Любешівського районів) і Рівненська області, а також північна частина Тернопільської області (Кременецький, Лановецький та Шумський райони) України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

– **уперше:** цілісно досліджено становлення, організацію та основні напрями діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр., тобто висвітлено тему, яка ще не була предметом окремого дослідження у сучасній вітчизняній і зарубіжній історіографії; на основі архівних джерел, публікацій документів та матеріалів, періодики, наукової літератури охарактеризовано форми, методи і результати роботи КОП щодо охорони волинської ділянки східного кордону Другої Речі Посполитої; визначено внесок КОП у проведення культурно-освітньої та соціальної роботи в регіоні; порушено питання про хибність класифікації у вітчизняній історіографії КОПу як винятково репресивного органу польської влади на теренах міжвоєнної Волині; введено до наукового обігу значний масив неопублікованих документів з історії діяльності КОП на Волині, зокрема з фондів державних архівів Волинської, Львівської, Рівненської й Тернопільської областей України; Архіву нових актів, Національного цифрового архіву, Центрального військового архіву (м. Варшава, Республіка Польща), Архіву прикордонної варті в Щецині (м. Щецин, Республіка Польща), Державного архіву в Кельцах (м. Кельце, Республіка Польща);

– **уточнено:** періодизацію етапів становлення та функціонування КОП на Волині впродовж 1924–1939 рр.; найменування й місце дислокації окремих підрозділів КОП;

– *подальшого розвитку* в дисертації набули питання про основні тенденції політики польської влади на Волині в міжвоєнний період, їх вплив на функціонування КОП у регіоні; роль КОП у забезпеченні безпеки прикордонних теренів Волинського воєводства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в дисертації факти, висновки та узагальнення можуть бути використані під час дослідження історії міжвоєнної Волині, підготовки узагальнюючих і спеціальних праць з історії України та Польщі, збірників документів і матеріалів. Дослідження може бути корисним у підготовці лекцій, семінарських занять та інших форм організації навчально-виховного процесу, що розкривають новітню добу історії України і Польщі. Досвід діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині упродовж 1924–1939 рр. може зацікавити підрозділи Державної прикордонної служби України як із теоретичного, так і практичного погляду.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації доповідалися на 15 наукових конференціях та інших наукових зібраннях різних рівнів, а саме: I Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій подіям Другої світової війни на території Волинської області (м. Луцьк, 24–27 квітня 2012 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14–15 травня 2012 р.); XLII Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Минуле і сучасне Волині і Полісся. Ратнівщина в історії України і Волині» (сmt Ратне – с. Кортеліси Волинської області, 20 вересня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу» (м. Луцьк, 11–12 жовтня 2012 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (м. Чернівці, 7 грудня 2012 р.); Міжнародній конференції «Реформування та розвиток науки: сучасні виклики» (м. Київ, 2 лютого 2013 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14–15 травня 2013 р.); Міжнародній науковій історико-краєзнавчій конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Холокост на Волині» (сmt Маневичі Волинської області, 21–22 серпня 2013 р.); IX Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 95-й річниці Буковинського народного віча (м. Чернівці, 25–26 жовтня 2013 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14–15 травня 2014 р.); 67-й Міжнародній конференції «Каразінські читання» (м. Харків, 25 квітня 2014 р.); VII Волинській всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції (до 95-річчя заснування Житомирського державного університету імені Івана Франка) (м. Житомир, 7–8 листопада 2014 р.); VI Міжнародній науковій конференції «Верховенство права: вчора, сьогодні і завтра» (м. Кельце, Республіка Польща, 24 березня 2015 р.); 68-й Міжнародній конференції «Каразінські читання» (м. Харків, 24 квітня 2015 р.); IX Міжнародній науково-

практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 12–13 травня 2015 р.).

Результати дисертації оприлюднювалися під час фестивалів науки у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки протягом 2012–2015 рр., обговорювалися на засіданнях кафедри всесвітньої історії цього університету упродовж 2011–2015 рр. Окремі положення дисертації представлено на засіданнях Відділу історії Університету Яна Кохановського в Кельцах (Республіка Польща, листопад–грудень 2014 р.) та Відділу суспільних наук філії цього ВНЗ у Пйотркові Трибунальському (квітень–червень 2015 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 18 публікаціях: вісім – у наукових фахових виданнях, в тому числі одна – у міжнародному збірнику, що входить до наукометричних баз даних; десять – в інших наукових виданнях та матеріалах міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (575 позицій), 22 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 284 с., із них основний текст – 195 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її мету, завдання, об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, з'ясовано наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про їх апробацію.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** розкрито рівень висвітлення проблеми, охарактеризовано опрацьовані джерела, методологічні засади дисертації.

Підрозділ 1.1. «Стан наукового вивчення теми» присвячений з'ясуванню рівня її історіографічного дослідження. Наявні напрацювання згідно з приналежністю до національних наукових шкіл поділено на дві групи: праці вітчизняної історіографії та дослідження зарубіжних учених.

До масиву праць вітчизняної історіографії входять роботи радянського періоду та посткомуністичної доби. З публікацій радянських часів увагу привертають праці Л. Корнійчук, М. Кравця, Р. Оксенюка, І. Васюти, С. Макарчука, Ю. Сливки, І. Кічія, О. Михайлюка та ін. Спільною рисою цих досліджень є тенденційне висвітлення багатьох питань минулого західноукраїнських земель у складі Другої Речі Посполитої. Зокрема, у побіжних згадках про КОП він характеризується винятково як каральний орган польської влади.

Значно об'єктивнішими в контексті показу історичного тла, на якому розгорталась у Західній Волині діяльність КОП, виступають праці вітчизняних науковців після 1991 р. (М. Швагуляк, П. Федорчак, Я. Грицак, С. Кульчицький, Л. Зашкільняк та М. Крикун, С. Віднянський, Н. Стоколос, Б. Тищик та ін.). Про становлення східних рубежів Другої Речі Посполитої розповідають

наукові розвідки О. Красівського, І. Завади, В. Макарчука, Л. Алексієвець, О. Пернети, О. Соловея та ін. Сутність «українського питання», його вплив на зовнішню політику провідних держав світу, перебіг тодішніх польсько-радянських відносин, наслідком чого стала потреба Другої Речі Посполитої в зміцненні свого східного кордону, розкрито в працях за редакцією В. Трофимовича, В. Смоля, наукових розвідках М. Гетьманчука. Українсько-польські відносини як вагомий чинник внутріполітичного життя Другої Речі Посполитої відображено в публікаціях В. Голубка, Б. Гудя, М. Литвина. Ґрунтовні праці О. Зайцева охоплюють питання діяльності українського політикуму в умовах міжвоєнної Польщі, розвитку в означений період українського інтегрального націоналізму, який у Західній Волині виступав об'єктом пильної уваги КОП.

Історію Волинського воєводства у складі міжвоєнної Польщі розкривають праці М. Гона, Я. Шабали, Ю. Крамара, А. Шваба, Я. Цецика, М. Кучерепи, В. Комара, О. Купчика, О. Гаврилюка, О. Разиграєва та ін. У них подано епізодичний матеріал про діяльність на Волині Корпусу охорони прикордоння. Репресивну сутність функціонування Корпусу розкриває Л. Юрчук. Праці Р. Давидюк стосуються участі уенерівської еміграції у суспільно-політичному житті Волинського воєводства, зокрема, польсько-радянському прикордонному протистоянні 1920-х рр.

Зарубіжна історіографія представлена напрацюваннями польських, білоруських, російських, англійських та американських дослідників. Серед праць польських науковців з історії Другої Речі Посполитої на увагу заслуговують роботи М. Папежинської-Турек, В. Побуг-Малиновського, З. Ландау, Є. Томашевського, М. Лечика, М. Конрата та ін. Різні аспекти історії міжвоєнної Західної Волині досліджували В. Менджецький, П. Ставецький, Я. Кенсік, І. Політ.

У польській історіографії існує масив праць власне про КОП. Для ґрунтовнішого їх аналізу вони поділені на три групи: довоєнного періоду (1920–1930-ті рр.), повоєнної доби (друга половина 1940–кінець 1980-х рр.), часів посткомуністичної Польщі (1990-ті рр. – початок ХХІ ст.).

Публікаціям довоєнного періоду властивий здебільшого науково-популярний характер. Вони висвітлюють загальні риси становлення та організації КОП (праці Р. Умястовського, Т. Мюніха, Є. Незжицького, Ф. Ямки-Коперського, А. Марушевського). Історіографія повоєнного періоду характеризується активністю польських вчених в еміграції (С. Янкович, К. Драцинський, Є. Козловський), які розглядали КОП у контексті військової системи Другої Речі Посполитої. Фрагменти перших дисертацій з історії КОП (З. Чеха, Ф. Берната) опубліковано у соціалістичній Польщі у вигляді наукових статей у часописах Міністерства внутрішніх справ і Міністерства національної оборони, зокрема, в журналі «Військово-історичний огляд».

Крах комуністичної системи в Польщі, відкриття широкого доступу до фондів архівних установ зумовили появу численних праць про КОП. Перша

група стосується діяльності тих прикордонних формувань, що передували Корпусові (публікації Г. Лукомського, В. Шлешинського, К. Калачинського, В. Плучинського, М. Фурманек-Олесюк, А. Харитонюк). Наступна група досліджень характеризує причини й чинники утворення КОП (роботи А. Айненкеля, Г. Домінічака, М. Яблоновського, П. Ставецького, П. Ціхорацького). Важливий напрям досліджень – формування організаційної структури КОП (праці Л. Беднарека, Є. Прохвіча, М. Яблоновського). Значну увагу зосереджено на вивченні становлення та діяльності розвідки Корпусу охорони прикордоння (публікації А. Місюка, А. Пеплонського, П. Потомського), особового складу КОП (Я. Кенсік, З. Кемпа, Е. Мілевський). Публікації Ч. Греляка, Р. Шавковського, Є. Прохвіча стосуються участі КОП у реалізації мобілізаційних планів напередодні Другої світової війни, протидії агресивним нападам Німеччини та СРСР у вересні 1939 р.

Певним внеском в історіографію теми є дослідження білоруських учених М. Лучаніна, А. Засерко, О. Вабіщевіча, В. Кузьмич, І. Мельнікова. Так, І. Мельніков наголошує на нестабільності в зоні польсько-радянського прикордоння на початку 1920-х рр., висвітлює передумови створення КОП.

Російську історіографію проблеми представлено працями А. Колпадікі, Д. Прохорова, М. Мельтюхова, Л. Соцкова, М. Зуєва, В. Ізонова, Т. Симонової, А. Пученкова та ін. Загалом вона розглядає КОП як предмет зацікавлення радянських розвідувальних служб.

Праці англійських й американських науковців викликають певний інтерес насамперед як дослідження, що висвітлюють історичне тло становлення та діяльності КОП. Так, британський історик Н. Дейвіс комплексно схарактеризував розвиток Другої Речі Посполитої, приділивши особливу увагу справі відносин польського народу із сусідами, зокрема, українцями. Американський дослідник Т. Снайдер проаналізував окремі аспекти історії західноукраїнських земель у складі міжвоєнної Польщі, акцентуючись на становищі національних меншин.

Отже, аналіз історіографії теми дослідження дає підставу стверджувати, що попри нагромадження значного пласту наукової літератури як щодо різних аспектів розвитку міжвоєнної Волині, так і функціонування КОП у загальнопольському контексті, становлення, організація й діяльність Корпусу охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр. не знайшли комплексного висвітлення в сучасних вітчизняних і зарубіжних історичних працях.

У підрозділі 1.2. «Джерела» охарактеризовано джерельну базу, використану під час написання дисертації. Найбільшу її групу становлять неопубліковані раніше документи й матеріали із фондів державних архівів Волинської, Львівської, Рівненської та Тернопільської областей України; Архіву нових актів, Національного цифрового архіву, Центрального військового архіву, (м. Варшава Республіка Польща), Архіву прикордонної варти у Щецині (м. Щецин, Республіка Польща); Державного архіву в Кельцах (м. Кельце, Республіка Польща).

Джерела державних архівів Волинської, Львівської, Рівненської та Тернопільської областей дали змогу проаналізувати основні напрями практичної

діяльності підрозділів КОП на Волині. Серед матеріалів Державного архіву Волинської області особливою інформаційною насиченістю вирізняються фонди 1, 36 та 46. Вони містять документи командування Корпусу охорони прикордоння, його територіальних підрозділів (рапорти, ситуаційні звіти, службові повідомлення), які розкривають особливості функціонування структур КОП. Вагомими за науковою значущістю для розкриття теми стали фонди 30, 33, 45, 86, 100, 110, 161, 156, 323 Державного архіву Рівненської області, що висвітлюють співпрацю підрозділів КОП на Волині із органами державної влади. Під час підготовки дисертації опрацьовано низку матеріалів зі збірок державних архівів Тернопільської (фонди 2, 231, 391) та Львівської (фонд 1) областей.

Із польських архівів опрацьовано й використано документи вищого військового керівництва Другої Речі Посполитої, командування КОП та його підрозділів. Вони зберігаються у фондах 9 Архіву нових актів; I.302.4 Центрального військового архіву та 177 Архіву прикордонної варті в Щецині та дають змогу простежити складання нормативно-правової бази діяльності КОП. Їх доповнюють матеріали Військової архівної комісії Центрального військового архіву (фонди 1125.70, 1128.24). Вони дозволили проаналізувати внутрішню організацію підрозділів, особливості здійснення прикордонної служби, вивчити структуру й завдання розвідувального апарату КОП. Результати його роботи у вигляді контррозвідувальних рапортів представлено у фонді 2479 Архіву нових актів. Участь КОП у суспільно-політичному житті Волині висвітлюють матеріали фонду 1181 цього ж архіву.

Фонд «Концерн «Ілюстрований щоденний кур'єр» – Архів ілюстрацій» Національного цифрового архіву висвітлює культурно-освітню роботу КОП на Волині, його соціальні ініціативи. Інформативними в порівняльному контексті з Прикордонною вартою, що з 1928 р. діяла на західному кордоні Польщі, стали матеріали фонду 100 Державного архіву у Кельцах.

Неопубліковані джерела архівних установ України та Республіки Польща доповнюють опрацьовані рукописи із фондів Бібліотеки Варшавського університету («Матеріали Г. Юзевського» й «Матеріали С. Стемповського») та Центральної військової бібліотеки імені маршала Ю. Пілсудського (м. Варшава).

Важливу групу джерел складають публікації документів і матеріалів, зокрема, законодавчі акти вищих органів державної влади Другої Речі Посполитої, міжнародні та двосторонні договори, статистичні видання.

Цінними є спогади та мемуари військовослужбовців КОП різного рангу. Вони дають змогу прослідкувати специфіку несення служби, психологічну атмосферу в середовищі прикордонників, особливості тогочасної суспільно-політичної ситуації на теренах волинського прикордоння.

Вагому інформацію стосовно життя та служби особового складу Корпусу охорони прикордоння почерпнуто з періодичних польськомовних видань міжвоєнного періоду (щоденної газети КОП «На сторожі» та «Освітньо-пропагандистського бюлетеня Корпусу охорони прикордоння», регіональних газет «Волинь», «Волинське ехо», «Волинський огляд», «Життя Волині» та ін.).

Отже, джерельна база становлення, організації та діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр. достатньо репрезентативна для проведення наукового дослідження.

У **підрозділі 1.3. «Методологія»** охарактеризовано методологічні основи та методи дослідження.

Теоретико-методологічною основою дисертації стали принципи історизму, об'єктивності, наступності, причинності й наукового плюралізму. Завдання роботи виконувалися за допомогою поєднання загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів дослідження. Із-поміж загальнонаукових використано методи порівняння, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, структурно-функціональний метод тощо.

До міждисциплінарних методів, застосованих у дослідженні, належать операційно-прикладні, а саме: методи аналізу ситуації (порівняльний аналіз, спостереження, метод вивчення документів) й аналізу змісту (контент-аналіз, івент-аналіз), системний метод, кількісно-статистичний тощо.

Для написання дисертації залучено спеціальні історичні методи: проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, періодизації, метод ретроспективи та перспективи, історико-описовий, політико-описовий, ін. Так, проблемно-хронологічний метод дав змогу прослідкувати особливості встановлення східного кордону Польщі, утвердження його пограниччя, виявити основні причини й передумови створення Корпусу охорони прикордоння. Порівняльно-історичний метод застосовано для зіставлення діяльності КОП та прикордонних формувань, які йому передували, а також особливостей проведення національної політики волинськими воєводами Г. Юзевським і А. Гавке-Новаком.

Метод періодизації використано під час виокремлення етапів організації структури КОП. Він уможливив простеження особливостей діяльності Корпусу охорони прикордоння відповідно до етапів реалізації державної політики Польщі на Волині. Застосування методу ретроспективи й перспективи дало змогу реконструювати внутрішньополітичну та зовнішньополітичну ситуацію в Другій Речі Посполитій початку 1920-х рр., мотиви рішень провідних політиків світу, які брали пряму чи опосередковану участь у процесі встановлення східного кордону Польщі. За допомогою цього методу вдалося краще зрозуміти основні чинники, які зумовили утворення КОП; осмислити мотиви й дії вищого керівництва Польщі, що формували її політику стосовно східних теренів загалом і Волині зокрема, участь у ній підрозділів КОП.

У **другому розділі «Становлення, організація та особовий склад Корпусу охорони прикордоння»** охарактеризовано передумови виникнення КОП, простежено становлення його підрозділів на Волині, а також проаналізовано організаційну структуру та кадрове забезпечення.

У **підрозділі 2.1. «Передумови виникнення»** розкрито основні (з урахуванням як зовнішньо-, так і внутрішньополітичних аспектів) причини створення КОП. Рішенню щодо формування Корпусу охорони прикордоння передував процес делімітації та демаркації східного кордону Другої Речі Посполитої як результат

міжнародних і двосторонніх домовленостей. Унаслідок цього територія Західної Волині стала частиною Польщі й становила в адміністративному відношенні Волинське воєводство.

Водночас постала проблема захисту східних кордонів держави, що особливо загострилася внаслідок існування зовнішньої загрози з боку СРСР. Це, зокрема, проявилось у зростанні диверсійних акцій радянської сторони задля поширення комуністичної ідеології та здійснення загальної дестабілізації польсько-радянського прикордоння. Ситуацію ускладнювали специфічні суспільно-політичні, економічні й національно-етнічні особливості східних теренів Польщі з домінуванням непольського населення та наявністю так званих «відцентрових тенденцій». Ці території Другої Речі Посполитої належали також до найбідніших із господарського погляду. Земельні реформи здійснювалися тут із колонізаційною метою. Це стосувалося насамперед системи осадництва, що впроваджувалася не лише для боротьби з антипольськими проявами, а й для проведення політики асиміляції. Кризова економічна ситуація спричинила швидке поширення бандитизму.

Жодне зі створених спеціальних формувань для захисту східного кордону Польщі (1920–1921 рр. – етапові батальйони, 1921–1922 рр. – митні батальйони, 1922–1923 рр. – прикордонна варта, 1923–1924 рр. – державна поліція) не змогло забезпечити достатнього рівня безпеки цього державного рубежу та смуги пограниччя. Отже, постала проблема створення нової, ефективнішої структури, спроможної нормалізувати напружену ситуацію в регіоні.

У **підрозділі 2.2.** *«Формування корпусу на Волині»* охарактеризовано процес виникнення Корпусу охорони прикордоння, а також початковий етап становлення та функціонування його підрозділів на прикордонних теренах Волинського воєводства.

Відсутність програми розвитку прикордонної служби в Другій Речі Посполитій, її постійні реформування, специфічні суспільно-політичні, економічні, культурно-релігійні особливості східних прикордонних воєводств, у тому числі Волинського, змусили польську владу ухвалити рішення про створення спеціального військового формування для охорони східного кордону. Формальним приводом до цього став напад у ніч із 3-го на 4 серпня 1924 р. радянського озброєного угруповання на прикордонне містечко Стовпце, що в Поліському воєводстві.

12 вересня 1924 р. Міністерство військових справ видало наказ щодо створення Корпусу охорони прикордоння (Korpus Ochrony Pogranicza – КОП). На територію Волинського воєводства поширювала діяльність 1-ша бригада КОП зі штабом у Здолбунові. До сфери її підпорядкування увійшли Костопільський, Рівненський, Здолбунівський та Кременецький повіти; із 1930 р. їй підпорядковувалися Сарненський повіт і гміна Судобичі Дубнівського повіту. 27 жовтня 1924 р. бригада розпочала рух до нового місця призначення. 1 листопада 1924 р. з прикордонних теренів Волинського воєводства відкликано державну поліцію; однак фактично вона несла службу на кордоні до 3 листопада того ж року.

На початках розгортання у Волинському воєводстві діяльності Корпусу охорони прикордоння особливо актуальним виявилось питання передачі йому від державної поліції прикордонних ділянок, майна й приміщень. Постала також проблема кадрового забезпечення підрозділів КОП. Це, з одного боку, пояснювалося високими вимогами до майбутніх прикордонників, з іншого – складними умовами служби. Певним заохоченням ставала краща заробітна платня, аніж в інших частинах Збройних сил Польщі (Війська Польського). До проблем слід віднести відсутність достатньої кількості службових приміщень (наявні досить часто потребували ремонту), їх опалення взимку, розквартирування військовослужбовців, слабе забезпечення солдатів зимовим одягом, нестача необхідних засобів зв'язку та ін. Утім ефективність роботи підрозділів КОП на Волині на етапі формування можна оцінити як досить високу, адже вдалося значною мірою ліквідувати явища масового бандитизму й забезпечити на терені прикордоння відносний спокій.

У підрозділі 2.3. «*Організаційна структура та кадрове забезпечення*» розкрито особливості внутрішньої організації Корпусу охорони прикордоння загалом та на Волині зокрема, його кадрову структуру.

17 вересня 1924 р. в спеціальній «Тимчасовій інструкції прикордонної служби КОП» окреслено структуру цього формування, а також функції його підрозділів. До завдань Корпусу охорони прикордоння належало: 1) недопущення протизаконних порушень кордону; 2) боротьба з нелегальним перевезенням та контрабандою товарів через кордон; 3) охорона державних знаків; 4) боротьба з контрабандою, податковими злочинами й правопорушеннями в межах постанов про кордони держави; 5) співпраця з військовими частинами та місцевою адміністрацією у сфері забезпечення обороноздатності Польщі; б) зміцнення польського елемента в східних воєводствах держави. Корпус охорони прикордоння підпорядковувався двом структурам: Міністерству військових справ (кадрові, організаційні, оперативні та навчальні питання), Міністерству внутрішніх справ (бюджет, охорона кордонів і безпека в прикордонній смузі). Починаючи з травня 1938 р., у контексті розвідки й приготування до виконання військових завдань КОП підлягав Генеральному інспекторові Збройних сил.

Відповідно до вищевказаної службової інструкції, до складу КОП входили командування, штаб, допоміжні служби (інтендатури; озброєння; зв'язку; інженерно-саперська служба; здоров'я; ветеринарна служба; служба юстиції), референти служб (озброєння; зв'язку; інженерно-саперської служби; здоров'я; ветеринарії), бригади охорони прикордоння, роти й пости. У межах КОП функціонували також дивізіон жандармерії та керівництво розвідки.

Будучи частиною Збройних сил Польщі, КОП організовувався за військовим узірцем. Формування його структури відбулось у три етапи: перший – до кінця 1924 р. (утворення командування КОП, керівництва трьох бригад, 10 батальйонів піхоти та 10 ескадронів кавалерії); другий – до 1 квітня 1925 р. (формування одного командування бригади, 10 батальйонів піхоти й 10 ескадронів кавалерії);

третій – до 1 квітня 1926 р. (організація ще двох командувань бригад, 10 батальйонів піхоти та 10 ескадронів кавалерії).

1-ша бригада КОП, яка згодом отримала назву «Волинь» й охороняла східний кордон міжвоєнної Польщі на ділянці Волинського воєводства, була утворена на першому етапі формування організаційної структури та розмістилася на території Округу корпусу II Люблін. До її складу входили 2-й («Березне»), 3-й («Гоща»), 4-й («Дедеркали») батальйони піхоти й 5-й («Журно»), 4-й («Гоща») і 3-й («Великі Дедеркали») ескадрони кавалерії. У січні 1925 р. бригаду доукомплектовано 11-м («Острог») батальйоном піхоти та 11-м («Мізоч») ескадроном кавалерії. Її підрозділи займали лінію охорони кордону довжиною 280 км і шириною 30 км. Командування 1-ї бригади очолив полковник С. Паврожницький.

20 вересня 1927 р. при 1-й бригаді сформовано 26-й резервний батальйон («Здолбунів», пізніше перейменований у «Житин»). Із кінця 1920-х рр. значну роль у діяльності формування почала відігравати розвідувальна робота. На Волині у межах КОП діяли розвідувальні представництва № 7 «Сарни» та № 8 «Рівне». Реформи під криптонімами «Р.1» і «Р.2» не внесли змін у внутрішню структуру підрозділів КОП на Волині й стосувалися переважно особливостей їх найменування.

Реформа армії та системи охорони державних рубежів із «кордонового» на «патрульно-розвідувальний» тип у 1937 р. стали підґрунтям для подальшої реорганізації КОП. Важливим її елементом виявилось розширення смуги прикордонної служби вглиб країни, а також максимальне наближення побудови структурних одиниць формування до оперативних військ. На основі розформованої бригади «Волинь» постав полк «Здолбунів» (із 23 січня 1939 р. – «Рівне»). Підрозділи КОП на Волині взяли активну участь у мобілізаційних приготуваннях Другої Речі Посполитої 1939 р., які відбувалися паралельно з новими змінами щодо засад несення служби. 20 березня 1939 р. в батальйоні КОП «Сарни» додатково сформовано четверту роту. Крім того, у складі командування та однієї роти постав батальйон КОП «Малинськ».

Мобілізаційний план «В» від 23 березня 1939 р., який відповідав військовому плану «Захід», передбачав перекидання на кордон із Німеччиною волинських підрозділів КОП – батальйону «Житин», ескадронів «Рокитно», «Журно» і «Мізоч», а також роти саперів «Гоща». За умовами нової редакції плану «В 1» («В 2») від 15 травня 1939 р. на Волині утворено першу мобілізаційну смугу КОП. До неї належали Сарненський, Костопільський, Рівненський, Здолбунівський, Кременецький та Дубнівський повіти. Розташовані на Волині підрозділи КОП увійшли до складу 38-ї резервної дивізії піхоти, яка стала частиною військового з'єднання «Карпати».

Через перекидання частини підрозділів на західні рубежі Другої Речі Посполитої КОП у Волинському воєводстві виявився ослабленим у кадровому й матеріальному плані. Цю ділянку кордону тут охороняли полк «Сарни» (у складі батальйонів «Березне», «Рокитно», фортечних батальйонів «Сарни»,

«Малинськ», ескадрону кавалерії «Бистиче» та станції поштових голубів «Сарни») і полк «Рівне» (у складі батальйонів «Дедеркали», «Острог», «Гоща», дивізіону кавалерії «Невірків»). Саме в такому складі волинські підрозділи КОП зустріли початок Другої світової війни.

Склад військовослужбовців КОП формувався відповідно до «Інструкції міністрів військових справ В. Сікорського та внутрішніх справ Ц. Ратайського про перехід з армії родів військ, сформованих для КОП» від 14 жовтня 1924 р. Більшість копівців, які несли службу на Волині, – це поляки, римо-католики, вихідці із Сілезького воєводства, Східної й Західної Галичини. Відмітною рисою особового складу Корпусу було те, що його представники відзначалися дисциплінованістю, освіченістю, доброю фаховою підготовкою. Цьому сприяла створена в КОП система навчання та виховання, що поділялася на підготовку солдатів діючої служби, професійних підфіцерів, підвищення їхньої кваліфікації. Важливою складовою підготовки кадрового складу була діяльність, спрямована на його фізичне загартування, проведення культурно-освітньої й пропагандистської роботи.

Третій розділ «Напрями діяльності Корпусу охорони прикордоння» деталізує основні сфери роботи підрозділів КОП на Волині.

У **підрозділі 3. 1. «Охорона державного кордону»** звернуто увагу на те, що цей напрям діяльності був основною функцією Корпусу охорони прикордоння. Він знаходив вияв у боротьбі зі шпигунством, диверсіями, контрабандою, нелегальним прикордонним рухом. У компетенції КОП у питанні охорони кордону були: 1) безпосередньо східний кордон Другої Речі Посполитої як лінія, відмічена на карті й на місцевості; 2) прикордонна смуга (*strefa przygraniczna*) шириною 30 км вглиб краю на захід від лінії кордону (утворювала смугу співпраці з адміністративними органами влади); 3) прикордонна зона (*strefa nadgraniczna*) – смуга шириною 6 км углиб краю на захід від лінії кордону; саме ця смуга і була сферою активних дій КОП.

Особливо гострою для Корпусу охорони прикордоння на теренах волинської ділянки східного кордону виявилася проблема боротьби зі шпигунством та диверсійною діяльністю зі сторони СРСР. Це завдання досить ефективно виконувалося розвідувальними представництвами № 7 «Сарни» й № 8 «Рівне». Головним джерелом їхньої інформації вважалася внутрішня та зовнішня агентурні мережі. Контрабанда належала до менш поширених видів протиправної діяльності у контексті охорони кордону та терену прикордоння Волині. До її основних причин слід віднести економічні труднощі й зубожіння населення пограниччя. Серед контрабандистів переважали євреї. До найбільшими центрів контрабанди належали прикордонні міста та містечка торговельного значення (Остріг, Корець, Здолбунів).

Найефективнішою виявилася боротьба КОП на Волині з нелегальним прикордонним рухом. Показники незаконного перетину кордону з Радянського Союзу до Польщі були значно вищі, аніж у зворотному напрямку. Мотивація до вчинення цього правопорушення залежала від внутрішньополітичної

ситуації в обох країнах. Найбільший нелегальний потік осіб із СРСР припав на першу половину 1930-х рр. і був спричинений насамперед голодомором. Натомість із середини цього десятиріччя показники нелегального перетину кордону з СРСР до Польщі знизилися на відрізку Волинського воєводства на 50 %. Типовим явищем у другій половині 1930-х рр. стали особові переправи.

У **підрозділі 3.2.** *«Контроль за суспільно-політичним життям»* розглянуто здійснення Корпусом охорони прикордоння активного нагляду за суспільно-політичними процесами на теренах Волинського воєводства. Участь КОП у цій сфері ґрунтувалася на загальнопольській національній, культурній та релігійній політиці щодо Західної Волині. Вона реалізувалася в різних формах, включаючи боротьбу із будь-якими проявами антипольської діяльності та вимогу заборони функціонування українських громадських організацій та партій. Особливо дискримінаційних рис робота КОП у цьому напрямі набула в другій половині 1930-х рр. Вона знайшла вияв у проведенні так званої «акції ревідикації» й конверсійного руху на теренах прикордонних повітів Волинського воєводства. Прикладом таких дій КОП стало «навернення» до католицизму мешканців с. Гриньки Кременецького повіту в грудні 1937 р., що викликало протест зі сторони українських політичних еліт та підтримку частини польських. Представники КОП у другій половині 1930-х рр. відігравали основну роль у житті прикордонних повітів та мали там значно більше важелів впливу на всі сфери суспільного життя, аніж представники місцевої адміністрації.

Корпус охорони прикордоння сприяв звільненню Г. Юзевського з посади волинського воєводи й прийняттю генералом Т. Каспжицьким у 1938 р. документа «Тези міністра військових справ про національне питання в Галичині й на Волині». У ньому узагальнено досвід «зміцнення польськості» та сформовано програму подальшої полонізації національних меншин. Наприкінці 1930-х рр. контроль Корпусу охорони прикордоння за суспільно-політичним життям Волині асоціювався з упровадженням політики насадження «польськості». Він набрав форм сприяння забороні діяльності українських партій, громадських організацій і товариств, підтримки полонізації православної церкви (через систему проникнення до неї «лояльних» елементів). Саме такі дії КОП стали одним із чинників загострення міжнаціональних українсько-польських відносин напередодні Другої світової війни.

У **підрозділі 3.3.** *«Культурно-освітня та соціальна робота»* схарактеризовано вказані напрями роботи КОП як нетипові для такого роду військової формації види діяльності. Її регулювала «Інструкція про культурно-освітню та виховну роботу КОП», затверджена Міністерством військових справ у 1931 р. Культурно-освітні ініціативи КОП на Волині спрямовувалися переважно на місцеве польське населення й передбачали популяризацію військового та фізичного виховання, читання, мистецтва. У зв'язку з цим КОП надавав підтримку численним польським організаціям і товариствам, а саме: «Стрілецькому союзу», «Союзу резервістів», «Союзу харцерів», «Стрельчику», «Кракусу». У межах культурно-освітньої роботи Корпус охорони прикордоння організовував такі заходи, як відзначення різних державних і професійних свят та

урочистостей, створення солдатських театрів, оркестрів, музичних колективів, хорів, проведення спортивних занять і змагань тощо.

Соціальна робота набула рис благодійності й охоплювала всі етнічні спільноти, у тому числі українців. Разом з тим вона здійснювалася з конкретно визначеною метою – покращити ставлення місцевих мешканців до КОП як частини державної системи та офіційних властей Другої Речі Посполитої загалом. Формування надавало медичну, ветеринарну допомогу, підтримку в будівництві шкіл, костелів, народних домів, світлиць, бібліотек, доріг та мостів, брало участь у ліквідації наслідків стихійних лих і пожеж тощо. Пік реалізації соціальних заходів припадає на першу половину 1930-х рр. Саме в цей час спостерігається найбільш позитивне ставлення населення волинського прикордоння до КОП. Із другої половини 1930-х рр. така діяльність поступово згортається, набуває рис пропагандистської роботи пропольського спрямування. Її регламентувало інформаційне комюніке № 17 «Про пропаганду», видане у 1937 р. Військовим науково-освітнім інститутом Міністерства військових справ та «Тимчасові вказівки освітньо-виховної та пропагандистської діяльності КОП» (1937 р.).

У **висновках** підбито підсумки проведеного дослідження, викладено основні результати, що виносяться на захист:

– на основі аналізу історіографічних напрацювань констатовано, що тема дисертації не знайшла належного висвітлення у науковій літературі. На сьогодні відсутні узагальнюючі праці стосовно становлення, організації та діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині впродовж 1924–1939 рр. Наявна джерельна база є достатньо репрезентативною для проведення дослідження, при цьому значну кількість неопублікованих джерел введено до наукового обігу вперше. Своєрідність теми вимагала застосування відповідних методологічних засад; це, зокрема, знайшло вияв у поєднанні загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціальних історичних методів дослідження, використанні відповідного понятійно-категоріального апарату;

– встановлено, що до основних передумов виникнення Корпусу охорони прикордоння належали постійна нестабільність на теренах східного прикордоння в 1920–1924 рр. унаслідок здійснення численних розвідувальних та диверсійних акцій зі сторони СРСР; нездатність державної влади опанувати ситуацію на кордоні в перші роки після проголошення незалежності Другої Речі Посполитої, неефективність діяльності наявних прикордонних формувань (етапових і митних батальйонів, прикордонної варті, державної поліції); складні суспільно-політичні та соціально-економічні умови на теренах східного прикордоння на початку 1920-х рр. – регіону з домінуванням непольського населення, що критично ставилося до польської державності;

– визначено, що основу нормативно-правової бази діяльності Корпусу становила «Тимчасова інструкція прикордонної служби КОП» від 17 вересня 1924 р. Поряд із завданням щодо гарантування безпеки кордону та терену прикордоння тут прописано й такі функції КОП, як співпраця із військовими частинами й місцевою адміністрацією у сфері забезпечення обороноздатності

країни та зміцнення польського елемента в східних воєводствах Другої Речі Посполитої;

– з'ясовано, що головними проблемами, із якими зіткнувся Корпус охорони прикордоння на Волині на початковому етапі роботи, були затягування державною поліцією передачі майна для потреб КОП, слабка матеріально-технічна база (відсутність прикордонних застав або перебування наявних у незадовільному стані, серйозні проблеми з комунікацією та ін.), недостатній рівень підготовки кадрів, неприхильне ставлення місцевого населення;

– показано, що організаційна структура Корпусу охорони прикордоння впродовж 1924–1939 рр. зазнавала численних змін, які залежали від різних внутрішніх і зовнішніх політичних чинників. Із кінця 1924 р. прикордонні терени Волинського воєводства зайняла 1-ша бригада КОП у складі 2-го, 3-го, 4-го батальйонів піхоти та 3-го, 4-го й 5-го ескадронів кавалерії зі штабом у Здолбунові. Під час подальших реорганізаційних змін до кінця 1920-х рр. на Волині розпочала діяльність низка інших підрозділів КОП. Смерть Ю. Пілсудського та прихід до влади в Польщі військових на чолі із Е. Ридз-Смігли зумовили зміну воєнної доктрини держави. Підсумком цього виявилася реформа КОП, ухвалена 23 лютого 1937 р. Її наслідком стало максимальне наближення структурних одиниць Корпусу охорони прикордоння до оперативних військ;

– встановлено, що особовий склад КОП формувався з професійних офіцерів, підофіцерів із званням від сержанта, професійних капралів (50 % складу), так званих «капітулянтів» та рядових солдатів (із контингенту й запасу). Абсолютну більшість солдатів становили поляки, які були вихідцями переважно із Сілезького воєводства, Східної та Західної Галичини й належали до римо-католицького віросповідання. До резервних підрозділів могли залучатися євреї та німці. Наказ віце-міністра військових справ К. Фабриція від 20 вересня 1927 р. містив норму про обмеження набору до КОП білорусів й українців. Система навчання, розроблена в Корпусі, відповідала його внутрішній структурі. Робота над удосконаленням складу військовослужбовців КОП носила безперервний характер;

– констатовано, що волинські підрозділи Корпусу охорони прикордоння взяли активну участь у військових і мобілізаційних приготуваннях Другої Речі Посполитої 1939 р., які відбувалися паралельно з реформою засад служби у ньому. Наслідком перекидання частини підрозділів Корпусу охорони прикордоння на західний кордон держави стало загальне ослаблення кадрового та матеріального потенціалу КОП у Волинському воєводстві. Його східний кордон як частина загальнопольського східного державного рубежу перейшов під охорону полків «Сарни» та «Рівне»;

– підтверджено, що найголовнішим напрямом діяльності КОП на Волині була охорона державного кордону. На виконання цього завдання найсуттєвіше впливав зовнішній чинник у вигляді Радянського Союзу. Саме сусідство з СРСР зумовило те, що на волинській ділянці кордону підрозділи КОП основні

зусилля спрямовували на боротьбу з диверсіями та шпигунством. Контрабанда вважалася тут нетиповим видом протиправної діяльності; вона часто ставала прикриттям підривних дій її організаторів на користь СРСР. Явище нелегального прикордонного руху спостерігалось протягом усього часу функціонування КОП; як свідчать матеріали, найбільші його масштаби припали на першу половину 1930-х рр.;

– досліджено, що участь Корпусу охорони прикордоння в контролі за суспільно-політичним життям Волинського воєводства реалізовувалась у різних формах. Дії КОП у цьому напрямку відповідали державній політиці Другої Речі Посполитої на Волині в межах концепції асиміляції українського населення. Особливо дискримінаційних рис робота КОП у цьому напрямі набула в другій половині 1930-х рр. Тоді здійснювалися так звані «акція ревідикації» та конверсійний рух. Наприкінці 1930-х рр. цей напрям діяльності КОП асоціювався з упровадженням політики насадження «польськості»;

– визначено, що вагомим напрямом роботи КОП на Волині була культурно-освітня діяльність. Вона відбувалася відповідно до принципів національної політики держави та скеровувалася переважно на місцеве польське населення. Щодо соціальних ініціатив КОП, то вони, набуваючи рис благодійності, охоплювали представників усіх національних груп і спрямовувалися на зростання авторитету КОП та підвищення іміджу Польщі серед мешканців прикордоння. Із другої половини 1930-х рр. будь-яка діяльність у цьому напрямі набуває рис пропаганди й насадження «польськості»; водночас прояви благодійності активно згортаються.

Отже, становлення, організація та функціонування Корпусу охорони прикордоння на Волині впродовж 1924–1939 рр. є невід’ємною частиною історії України й Польщі. Його діяльність можна оцінити неоднозначно. З одного боку, КОП ефективно виконував необхідну для держави функцію – охороняв східні рубежі Другої Речі Посполитої, з іншого – будучи елементом державної системи, виступав одним із виконавців політики національної асиміляції непольського населення на Волині в другій половині 1930-х рр., яка носила репресивний характер. Одночасно КОП виконував невласиві для такого типу військового формування культурно-освітні та соціальні функції, які позитивно сприймалися частиною місцевого населення Волинського воєводства. Утім, цей напрямок роботи КОП здійснювався в контексті національної політики Польщі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Бортник Л. В. Організаційна структура польського Корпусу охорони прикордоння / Л. В. Бортник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. – 2012. – № 21 (246). – С. 145–149.

2. Бортник Л. Особливості організації розвідки Корпусу охорони прикордоння у Другій Речі Посполитій / Лена Бортник // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2013. – № 21 (269). – С. 66–70.

3. Бортник Л. В. Механізм здійснення охорони державної межі Корпусом охорони прикордоння на території Волинського воєводства із середини 1920-х до середини 1930-х років / Л. В. Бортник // Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2013. – Вип. 9–10. – С. 81–86.

4. Бортник Л. В. Особливості співпраці Корпусу охорони прикордоння із органами державної влади Речі Посполитої на території Волинського воєводства у 1924–1939 рр. / Л. В. Бортник // Сторінки історії : зб. наук. праць. – К. : НТУУ «КПІ», 2014. – № 37. – С. 139–148.

5. Бортник Л. В. Особливості боротьби Корпусу охорони прикордоння із нелегальним перетином польсько-радянського кордону на проміжку Волинського воєводства / Л. В. Бортник // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія : Історія : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. О. А. Мельничука. – 2014. – Вип. 22. – С. 33–37.

6. Бортник Л. В. Участь Корпусу охорони прикордоння у культурному і соціальному житті Волинського воєводства (1930-і рр.) / Л. В. Бортник // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць / ред. кол. : В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. – Вип. 7. – С. 188–190.

7. Бортник Л. Причины и предпосылки создания польского Корпуса охраны пограничья / Лена Бортник // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук : ежемесячный науч. журн. – М. : Литера, 2014. – № 03 (62). – Ч. I. – С. 85–88.

8. Бортник Л. В. Участь Корпусу охорони прикордоння в акції «ревіндикації» другої половини 1930-х рр. на Волині у контексті суспільно-політичної та національної політики Другої Речі Посполитої / Л. В. Бортник // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць / ред. кол. : В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014–2015. – Вип. 8–9. – С. 143–146.

Публікації, які додатково відображають результати дисертації:

9. Бортник О. Історичні передумови створення Корпусу охорони прикордоння / Олена Бортник // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і асп. (м. Луцьк, 14–15 трав. 2012 р.) : у 3 т. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – Т. 1. – С. 16–18.

10. Бортник Л. В. Польський Корпус охорони прикордоння: процес формування організаційної структури у 1924–1935 рр. / В. П. Колесник,

Л. В. Бортник // Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11–12 жовт. 2012 р. / за ред. В. Й. Лажніка та С. В. Федонюка. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – С. 193–197.

11. Бортник Л. В. Перша (Волинська) бригада на фоні формування організаційної структури Корпусу охорони прикордоння у 1924–1938 рр. / Л. В. Бортник // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині : наук. зб. – Вип. 42 : матеріали XLII Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. (сmt Ратне – с. Кортеліси, 20 верес. 2012 р.) / упор. А. Силюк, М. Михалевич. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – С. 367–371.

12. Бортник Л. Генеза створення Корпусу охорони прикордоння / Лена Бортник // Актуальні проблеми зовнішньої політики України : матеріали Шостої міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Чернівці, 7 груд. 2012 р.). – Чернівці : Друк. Яворського С. В., 2012. – С. 39–41.

13. Бортник Л. В. Внутрішня організація Корпусу охорони прикордоння / Л. В. Бортник // Реформування та розвиток науки: сучасні виклики. Ч. IV : Фізико-математичні науки, біологічні науки, технічні науки, сільськогосподарські науки, історичні науки, філософські науки, філологічні науки, географічні науки, мистецтвознавство : матеріали Міжнар. конф. (м. Київ, 2 лют. 2013 р.). – К. : Центр наук. публікацій, 2013. – С. 41–43.

14. Бортник Л. Формування внутрішньої структури Корпусу охорони прикордоння / Лена Бортник // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і асп. (м. Луцьк, 14–15 трав. 2013 р.) : у 2 т. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Т. 2. – С. 15–17.

15. Бортник Л. Особливості механізму служби Корпусу охорони прикордоння / Лена Бортник // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і асп. (14–15 трав. 2014 р.): у 3 т. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Т. 2. – С. 18–21.

16. Бортник Л. Особливості співпраці Корпусу охорони прикордоння із органами державної влади Речі Посполитої на території Волинського воєводства у 1924–1939 рр. / Лена Бортник // Каразінські читання (історичні науки) : тези доповідей 67-ї міжнар. наук. конф. (м. Харків, 25 квіт. 2014 р.). – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – С. 111–112.

17. Бортник Л. Засади формування та оснащення особового складу польського Корпусу охорони прикордоння / Лена Бортник // Матеріали VII Волинської всеукр. іст.-краєзн. конф. (до 95-річчя заснування Житомирського державного університету імені Івана Франка) : зб. наук. праць (м. Житомир, 7–8 лист. 2014 р.). – Житомир : Полісся, 2014. – С. 100–102.

18. Бортник Л. Суспільно-політична діяльність Корпусу охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр. / Лена Бортник // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і асп. (м. Луцьк, 12–12 трав. 2012 р.) : у 3 т. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – Т. 1. – С. 18–22.

АНОТАЦІЯ

Бортник Л. В. Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки МОН України, Луцьк, 2015.

У дисертації проведено комплексне дослідження історії Корпусу охорони прикордоння на Волині в 1924–1939 рр. Визначено основні причини його утворення з урахуванням внутрішньополітичних та зовнішньополітичних чинників, особливості формування підрозділів КОП на теренах Волині. Проаналізовано внутрішню структуру Корпусу охорони прикордоння протягом усього періоду його функціонування загалом й організацію КОП на Волині зокрема, фактори, що вплинули на її трансформацію. Охарактеризовано особливості формування, навчання та підготовки особового складу КОП. Розкрито виконання підрозділами КОП функції охорони державного кордону Другої Речі Посполитої. З'ясовано роль КОП у суспільно-політичному житті Волинського воєводства. Окреслено культурно-освітню й соціальну роботу Корпусу на Волині, яка реалізовувалась у контексті польської національної політики.

Ключові слова: Корпус охорони прикордоння (КОП), Волинь, державний кордон, розвідка, прикордонна зона, суспільно-політична діяльність, національна політика, «зміцнення польськості».

АННОТАЦИЯ

Бортник Л. В. Корпус охраны пограничья на Волыни в 1924–1939 гг. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Восточноевропейский национальный университет имени Лесы Украинки МОН Украины, Луцк, 2015.

В диссертации проводится комплексное исследование истории Корпуса охраны пограничья на Волыни в 1924–1939 гг. Определяются основные причины его образования с учетом внутривнутриполитических и внешнеполитических факторов, особенности формирования подразделений КОП на территории Волыни. Проанализирована внутренняя структура Корпуса охраны пограничья в течение всего периода его функционирования в целом и организация КОП на Волыни в частности, факторы, повлиявшие на ее трансформацию. Охарактеризованы особенности формирования, обучения и подготовки личного состава КОП.

Раскрыто выполнение подразделениями КОП функции охраны государственной границы Второй Речи Посполитой. Выяснена роль КОП в общественно-политической жизни Волынского воєводства. Определена

культурно-образовательная и социальная работа Корпуса на Волыни, которая реализовывалась в контексте польской национальной политики.

Ключевые слова: Корпус охраны пограничья (КОП), Волынь, государственная граница, разведка, пограничная зона, общественно-политическая деятельность, национальная политика, «укрепление польскости».

ABSTRACT

Bortnyk L. V. Korpus Ochrony Pogranicza (Border Protection Corps) on the Territory of Volhynia in 1924–1939. – Manuscript.

Dissertation for the academic degree of Candidate of Sciences in History, specialty 07.00.01 – history of Ukraine. – Lesya Ukrainka Eastern European National University Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2015.

The comprehensive study of the history of Korpus Ochrony Pogranicza (KOP) (Border Protection Corps) on the territory of Volhynia in 1924–1939 is performed in this PhD thesis. With regard to domestic and foreign factors, the main motives of its formation and the features of units creation on the territory of Volhynia were defined, namely: 1) the ongoing instability in Eastern Borderland in 1920–1924, as a result of multiple intelligence and sabotage acts from the direction of the Eastern neighbors, primarily the USSR; 2) the inability of state authorities to control the situation on the border in the first years after Poland gained independence, the inability of the existing frontier formations to perform duties effectively (phase battalions, customs battalions, border guards, state police); 3) fairly complex socio-political and socio-economic conditions in Eastern Borderlands in the early 20-ies of the XX century – the region with the dominance of non-Polish population, which was critical of the Polish state.

It is determined that the main tasks of Korpus Ochrony Pogranicza were prevention of illegal border violations; fight against illegal transportation and smuggling of goods across the border; protection of state symbols; fight against tax crimes and offenses; cooperation with the military units and the local administration in the field of maintenance of defensibility of the country; strengthening of the Polish element in the Eastern provinces of the Second Polish Republic.

The internal structure of KOP during the whole time of its existence, its organization in Volhynia and the factors which had influenced its transformation are analyzed. The peculiarity of formation, education and training of KOP personnel are characterized in this dissertation. It is proved that during 1924–1939 the organization structure was subjected to many changes which depend on the various internal and external factors. Since the end of 1924, the border territory of Volhynia province had been occupied by the 1st brigade of KOP consisting of three infantry battalions (2 – «Berezne», 3 – «Goshcha» and 4 «Dederkaly») and three squadrons of cavalry (3 – «Velyki Dederkaly», 4 – «Goshcha», 5 – «Zhurno»). In January 1925 the 1st brigade was completed by 11th battalion («Ostroh») and 11th squadron

(«Mizoch»). During the further organizational changes until the end of the 1920s the following units of KOP began the activity in Volhynia: the School of Professional Junior Officers of Infantry in Osrtroh, the School of Professional Junior Officers of Cavalry in Nevirkiv (1926); 26th reserve battalion («Zdolbuniv») (1927, renamed to «Zhytyn» in 1929); intelligence posts № 7 «Sarny» and № 8 «Rivne» (1928).

In this PhD thesis it is indicated that the death of J. Pilsudski caused the change of the military doctrine of Poland, the result of which was the reform of KOP in 1937. From the organizational point of view, this led to the maximum similarity between the structural units of Korpus Ochrony Pogranicza and the operational forces. It is stated that Volhynia division of KOP took an active part in military and mobilization preparations of the Second Polish Republic in 1939, which was in parallel with the new structural changes of KOP.

It is clarified that the main problems faced by KOP in Volhynia in the initial phase of its work stemmed from the weak material and technical base (lack of guards, poor telephone and telegraph communication, problems with transport communication etc.), poor level of personnel training, and rather hostile attitude of the local population. It is discovered that the main activities of KOP in Volhynia incorporated protection of the state border, monitoring of public-political activity, cultural, educational and social work in the context of national policy of Poland. Furthermore, the effects of implementation of each activity are evaluated differently.

It is investigated that border security performed the main function of KOP which incorporated struggle against espionage, sabotage, smuggling, and illegal cross-border movement. Actually, it was the neighborhood with the USSR that made Volhynia units of KOP focus its efforts on the fight against sabotage and espionage. The most critical is the control of the public-political life of Volhynia imposed by the units of KOP. It was implemented in various forms: from the fight against all forms of anti-Polish activities to the ban of Ukrainian public organizations and parties.

In the dissertation it is defined that the cultural and educational work of the units of KOP in Volhynia was directed mainly at the local Polish population and realized in the context of national policy. Social work, acquiring the features of charity, involved all ethnic groups and aimed at increase of Korpus Ochrony Pogranicza authority and improvement of the image of Poland and its state system in the frontier zone. Since the second half of the 1930s, any activity in this direction had acquired the features of propaganda and «strengthening Polishness», whereas time manifestations of the charity had been actively minimized.

Key words: Korpus Ochrony Pogranicza (KOP) (Border Protection Corps), Volhynia, state border, intelligence, border zone, public-political activity, national policy, «strengthening Polishness».

Підписано до друку 03.09.2015 р. Формат 60×84¹/₁₆.
Обсяг 0,9 обл.-вид. арк., 0,9 ум. друк. арк. Наклад 100 прим. Зам. 118
Друк – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Бойка, 1, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.